

1

Того ранку Ци прокинувся вдосвіта, щоб уникнути зустрічі з братом Лу. Очі йому злипалися, але він знав, що рисове поле – як і щодня – уже прокинулося й чекає на нього.

Він підвівся з підлоги і згорнув бамбукову постільку, вдихаючи аромат чаю, яким мати виповнила всю оселю. Увійшовши до загальної кімнати, він уклонився, вітаючись із ненею. Та відповіла йому, ховаючи усмішку, яку Ци помітив і теж усміхнувся. Він обожнював матінку – майже так само, як молодшу сестричку на ім'я Третя. Дві інші, Перша та Друга, померли в дитинстві від родинної недуги. Третя – єдина, хто вижила, хоча й лишилася хворобливою.

Перш ніж снідати, він підійшов до невеличкого вітваря, поставленого біля вікна на пам'ять про дідуся. Ци відчинив віконниці та вдихнув на повні груди. Надворі перші промені сонця несміливо пробивалися крізь ранковий туман. Подмух вітерця гойднув хризантеми у жертвній вазі й розвіяв по кімнаті звої пахощів, що куріли біля вітваря. Ци заплющив очі, щоби змовити молитву, але на думку спало тільки одне прохання: «О боги неба, дозвольте нам повернутися до Ліньяня²!»

² Ліньянь (сучасний Ханчжоу) – столиця династії Південна Сун. Після вторгнення чжурчженів імператор з династії Сун перебрався на південь Китаю і переніс столицю до Ханчжоу, яке перейменували на Ліньянь. Згодом місто повернуло собі попередню назву.

Він пригадав часи, коли його дідусь та бабуся були ще живі. Натоді це сільце видавалося йому раєм, а брат Лу – героєм, прикладом до наслідування для будь-якого хлопчика. Лу був неначе той великий воїн із батькових оповідей – завжди готовий стати на захист молодшого брата, коли інші діти намагалися забрати його пайку фруктів, чи прогнати безсоромників, що дозволяли собі зайвого із сестрами. Лу навчив його так битися навкулачки й копняками, що приголомшені противники кидалися навтіки. Ходив із ним на річку, де вони брѳохалися поміж човнами й ловили форель та коропів, яких потім з радісним гвалтом несли додому. А ще старший брат показав Ци найкращі схованки, щоб підглядати за сусідками. Але з віком Лу перетворився на чванька. Коли йому сповнилося п'ятнадцять, його відвага вилася в постійне вихваляння, у нього з'явилося зневажливе ставлення до будь-яких знань та умінь, які не давали переваги в бійці. Він улаштував полювання на котів, щоб похизуватися перед дівчатами, упивався рисовим вином, яке цупив з кухонь, і пишався тим, що найсильніший у своїй ватазі. Лу став таким самовпевненим, що навіть дівочі насмішки сприймав за похвалу, не усвідомлюючи, що насправді сусідки намагаються триматися від нього осторонь. Ци невдовзі теж поступово збайдужів до свого колишнього кумира.

Попри все, Лу ніколи не потрапляв у значні халепи – хіба що коли-не-коли прийде додому із синцем під оком після чергової бійки або без дозволу візьме громадського буйвола, щоб позмагатися у водних перегонах. Коли ж батько оголосив про намір перебратися до столиці, Ліньяня, Лу відмовився навідріз. Йому вже виповнилося шістнадцять, він почувався цілком щасливим у селі й нікуди не бажав звідти їхати. Він мав усе, що потрібно: рисове поле, друзяк-шибайголів і двох-трѳох тамтешніх хвойд, які заглядали йому в рота. Батько пригрозив, що відцурається його, проте син не відступив. Того року вони розлучилися. Лу зостався в селі, а решта родини перебралася до столиці в пошуках кращої долі.

Попервах Ци в Ліньяні було нелегко. Щодня він прокидався рано-вранці, щоби подбати за хвору сестричку. Він готував

їй сніданок і сидів із нею, доки мати не поверталася з ринку. Потім, глитнувши миску рису, квапився до школи. До полудня Ци вчився, а тоді біг на різницю допомагати батькові. Там, за потрух, підібраний з підлоги, юнак працював до кінця дня. Увечері, прибравши в кухні й помолившись предкам, він вивчав конфуціанські трактати, що їх наступного дня належало переказати в школі. Таке життя тривало місяць за місяцем, аж доки одного дня батькові не вдалося влаштуватися рахівником до лінъаньської управи під керівництвом судді Фена – чи не найкмітливішого столичного слідця.

Відтоді справи почали налагоджуватися. Родинні доходи збільшилися, і Ци зміг покинути різницю, щоб цілком присвятити себе навчанню. Завдяки своїм успіхам після чотирьох років у старшій школі він дістав місце дрібного службовця у Феновій конторі. Спершу йому давали просту паперову роботу, але невдовзі його старанність і ретельність привернули увагу судді, і той розгледів у шістнадцятилітньому парубійковій учня, з якого, можливо, вдасться створити судового урядовця на свій взір і подобу.

Ци його не розчарував. За кілька місяців юнак покинув рутинну роботу і перейшов до важливіших завдань: збирав свідчення, був присутній на допитах підозрюваних, допомагав обмивати трупи й готувати їх до посмертного огляду, що його мав проводити Фен. Помалу-помалу старанний і тямущий парубок зробився незамінним помічником для судді, і той уже не вагався, доручаючи молодому працівникові дедалі відповідальнішу роботу. Урешті-решт Ци почав брати участь у розслідуваннях злочинів та в судових процесах – і таким чином пізнав основи судочинства й анатомії.

На другому році навчання в університеті³ він вибрав для себе підготовчий курс медицини. До цього його спонукав Фен.

³ Як і правителі з попередніх династій, імператори династії Сун прихильно ставилися до того, щоб офіційні посади обіймали найздібніші та найдобросесніші кандидати, незалежно від їхнього соціально-економічного статусу. Ця ідея розвинулась у систему іспитів, до яких допускали всіх охочих – правда, після щонайретельнішої перевірки. У разі успішного результату кандидат діставав змогу розпочати кар'єру на державній службі, що могла привести навіть до посади першого міністра.

Суддя вважав, що докази, які можуть допомогти розгадати вбивство, часто криються в ранах, і щоб їх виявити, потрібні знання не слідця, а хірурга.

Так тривало, доки дідусь несподівано не захворів і не помер однієї ночі. Після похорону, згідно зі звичаєм, батько на час жалоби⁴ мусив відмовитися від посади рахівника й від

За часів династії Сун у всіх повітових містечках були засновані початкові школи, а кожен окружний центр мав вищу школу. Навіть у сільській місцевості були найпростіші навчальні заклади. Це, а також здешевлення книжок завдяки винайденню друку, практично поклато край неписьменності.

У столиці Китаю, Лінъані, близькість університету до імператорського двору сприяла тому, що багато студентів долучалися до політичної діяльності. Це вкрай не подобалося державним високопосадовцям, які у відповідь бойкотували навчальний процес. Ситуація стала настільки тривожною, що перший міністр імператора Лі-цзун (1225–1264), сумнозвісний Цзя Сідао, змушений був упроводити до студентського середовища шпигунів.

Приватні академії, що називалися *шюань*, були єдиним місцем, де можна було здобути поглиблені спеціалізовані знання в таких сферах, як медицина. До таких академій належали Ханьлінь, Байлудун, Юелу, Чуншань, Шигу, Інъяньфу. У них, на відміну від державних шкіл, учителі викладали не лише конфуціанський канон. У навчанні вони застосовували і практичні методи, наприклад, часто демонстрували результати власних досліджень, поглиблюючи таким чином розуміння студентів. Багато академій надавали житло та стипендію як учителям, так і студентам. Фінансували ці навчальні заклади вельможі, багаті торговці, іноді – держава.

Найелітніша та найвпливовіша академія, Ханьлінь, готувала архівістів та чиновників на високі придворні посади. Представникам заможних верств було легше потрапити до таких установ, а значна кількість ерудованих жінок у вищих колах суспільства свідчила про те, що дівчата з багатих родин нерідко діставали ґрунтовну освіту.

⁴ Звичаї та обряди впорядковували життя китайського суспільства, структурованого жорсткою ієрархією: людину визначали не її особисті якості, а те, як він чи вона дотримувалися звичаїв – іншими словами, поводитися відповідно до ustalених норм і свого соціального статусу. Як сини до біологічних батьків, так і підданці повинні були виявляти синівську шанобливість до «батька-імператора», істоти милостивої та благочестивої, що має право та обов'язок володарювати над іншими. У традиційній китайській культурі – особливо в конфуціанський період – знання церемоніалу завжди було важливою чеснотою придворних чиновників та аристократичних родин. У книгах обрядів «Лі Цзі» та «Бохутун» зазначено, що жалобний період після смерті одного з батьків має тривати три роки, а найправильніший спосіб справляти жалобу – це відійти від публічного життя, носити одяг із грубої ряднини й мешкати в хатині недалеко від місця поховання. Прості люди, що не могли собі дозволити покинути роботу, обмежувалися тим, що впродовж трьох років не відвідували святкувань, не брали шлюбу й утримувалися від будь-якої сексуальної активності.

Під час поховальних обрядів – даоських, буддистських, конфуціанських чи змішаних – китайці приносили своїм мертвим родичам жертви. Однак термін «жертва» тут не має того значення, у якому вживається на Заході: убити людину чи тварину як офіру Богів. Йдеться радше про те, щоб «пожертвувати чимось заради чогось іншого». Наприклад, коли людина приносить померлим кошук із фруктами, це жертва з її боку, адже вона відмовляється від цієї їжі на користь своїх покійних родичів.

столичного житла, наданого до користування. Родина позбулася заробітку й оселі та – хоч як це не суперечило бажанню Ци – змушена була повернутися до села.

Брат Лу змінився. Він власноруч збудував собі нову хату та надбав ще трохи землі, для обробітку якої наймав кількох поденних робітників. Коли обставини приневомили батька постукати в його двері, Лу, перш ніж впустити, змусив того прохати вибачення, а тоді, замість поступитися своєю кімнатою, виділив рідним невеличку комірку. До Ци він поставився зі звичною байдужістю, але побачивши, що брат уже не бігає за ним, як слухняний песик, і цікавиться тільки книжками, узявся зганяти на ньому всю свою злість. Він уважав, що справжня вартість чоловіка виявляється лише в полі й що ні книжки, ні наука не допоможуть набути ані рису, ані наймитів. Як на Лу, то його молодший брат був двадцятилітнім дармоїдом, якого він змушений годувати. Відтоді життя Ци перетворилося на нескінченну низку образ, і невдовзі він зненавидів це село.

Порив свіжого вітру повернув юнака до реальності.

Прийшовши знову до загальної кімнати, Ци натрапив на Лу, який сидів поруч із матір'ю та голосно сьорбав чай. Побачивши молодшого брата, він плюнув на підлогу і грюкнув піалую³ об стіл. Відтак, не чекаючи поки прокинеться батько, схопив свій клунок і подався з хати, не промовивши ні слова.

– Йому слід було б навчитися поводити себе, – пробурмотів Ци, витираючи ганчіркою розлитий чай.

– А тобі слід було б навчитися поважати його, адже ми мешкаємо в його будинку, – відказала мати, не відриваючи погляду від вогню. – Тривке домашнє вогнище...

«Авжеж, авжеж. Тривке домашнє вогнище – це те, яке підтримує чеснотливий батько, розважлива мати, слухняний син і догідливий брат». Повторювати цю приказку не було потреби – Лу щодня нагадував йому про неї.

² Мерців або спалювали, або ховали в землю. Якщо людину ховали, то через сім років її тлінки ритуально виймали з могили, омивали і знову закопували.

³ Піала – чашка без ручок, що використовується здебільшого у східних культурах для їжі та напоїв (прим. перекладача).

Ци застелив стіл бамбуковою скатертиною – хоч і не повинен був цього робити – і заходився розставляти посуд. Третя останніми днями почувалася гірше, страждаючи від недуги в грудях, і брат без зайвих слів брав на себе її хатні обов'язки. Він поставив мисочки на їжу, переконався, що їх парна кількість, і обернув чайник носиком до вікна, щоб той не вказував ні на кого з присутніх за столом. Посередині Ци розмістив глек із рисовим вином, кашу, а поруч – рибні котлети. Упоравшись, він скинув поглядом на почорнілу від вугільної кіптяви кухню з тріснутою мийницею. Усе це більше скидалося на стару кухню, ніж на помешкання.

Невдовзі, шкутильгаючи, зайшов батько. Синові защеміло серце.

«Як же він постарів!»

Ци підібгав вуста і зціпив зуби. Здавалося, батько підупадав на здоров'ї одночасно з тим, як дедалі гіршало Третій. Він човгав на тремливих ногах, опустивши голову, а його рідка борідка скидалася на обтріпану ганчірку. У цьому чоловікові не лишилося майже нічого від того сумлінного чиновника, що колись прищепив молодшому синові любов до методичної та наполегливої праці. Ци поглянув на його вощані руки – ще недавно ретельно доглянуті, тепер вони були грубі й зашкарублі. Мабуть, батько сумував за своїми акуратно підстриженими нігтями, а також за тими часами, коли використовував пальці лише для того, щоб гортати судові справи.

Підійшовши до столу, голова родини із синовією допомогою опустився на чільне місце й дав знак сідати іншим. Ци так і зробив, після чого останньою сіла мати – найближче до кухні – і налила всім рисового вина. Третя, знесилена від лихоманки, не підводилася з постелі – як і весь минулий тиждень.

– Прийдеш сьогодні на вечерю? – запитала юнака мати. – Судді Фену буде приємно тебе побачити після стількох місяців.

Ци нізащо у світі не пропустив би зустрічі з Феном. Невідь-чому батько вирішив перервати жалобу і пришвидшити їхнє повернення до Лін'яня, сподіваючись, що суддя погодиться знову взяти його на роботу. Ци не знав, чи пов'язаний

несподіваний приїзд судді до села саме з цим, але всі вони палко цього бажали.

– Лу загадав мені оборати нове поле, а потім я мав на думці навідатися до Черешні, але на вечерю буду неодмінно.

– Тобі наче й не двадцять років уже. Ця дівчина геть затуманила тобі голову, – утрутився батько. – Якщо ти так часто бачитимешся з нею, вона тобі зрештою обридне.

– Черешня – це єдине, що є доброго в цьому селі. Крім того, це ж ви домовилися про наш шлюб, – відказав Ци, глитаючи останню порцію.

– Візьми солодоші, які я тобі приготувала, – мовила мати.

Ци підвівся з-за столу й поклав смаколики до торбини. Перш ніж піти, він зазирнув до кімнати, де у напівсні лежала Третя, поцілував сестру в гарячі щічки й поправив пасемце волосся, що вибилосся з пучка. Дівчинка закліпала. Тоді Ци дістав усі солодоші й заховав їх під накривало.

– Гляди тільки, щоб мати не помітила, – прошепотів він їй на вухо.

Дівчинка всміхнулася, але не спромоглася нічого відповісти.

На рисовому полі юнака застав дощ. Ци зняв промоклу сорочку, м'язи на руках напнулися, стали твердими як залізо. Сухожилля зарипіли, коли він узявся поганяти буйвола. Тварина рухалася неквапливо, ошаджуючи сили, немовби знала, що після цієї борозни буде наступна, а потім іще одна, і так без кінця-краю. Ци звів погляд на залиту водою зелену латку мулистої ріллі.

Брат загадав йому проорати рівчак, щоб осушити нове угіддя, але працювати на межах ділянки було важко через занедбані кам'яні вали по краях. Ци втомлено обвів очима затоплене рисове поле. Відтак ляснув батогом, і буйвіл рушив далі, угрузаючи копитами в болотяне місиво.

Минула третина дня, коли леміш за щось зачепився.

«Знову корінь», – лайнувся під дощем Ци й підстобнував буйвола. Той, однак, тільки здійняв морду й заревів від болю, але не посунувся далі. Удари палицею призвели лише до того,

що бик замотав головою, силкуючись уникнути покари. Ци спробував подати назад, але плуг застряг і не рухався ні туди ні сюди. Юнак із нехиттю поглянув на буйвола.

«Тобі буде боляче».

Усвідомлюючи, якого страждання завдає бідолашній худобині, він смикнув за кільце в її носі й одночасно потягнув за віжки. Бик рвонув уперед, і плуг затріщав. Ци збагнув, що слід було витягнути корінь руками.

«Якщо я зламаю плуга, брат мене прибор'є».

Юнак важко зітхнув і занурив руки в багно, доки не дістався до клубка сплутаного коріння. Він смикнув, але без успіху. Після ще кількох марних спроб Ци вирішив пошукати гостру пилку, що мала би бути в саквах, перекинутих через буйволову спину. Знайшовши потрібне знаряддя, він знову опустився навколішки й заходився пиляти під водою. Ци витягнув жменю корінців, пожбурих їх геть, відпиляв ще кілька більших. Він саме взявся до найгрубшого кореня, коли це відчув, як палець щось наче черкнуло.

«Мабуть, порізався».

Хоча йому й не боліло, руку варто було ретельно оглянути.

Причина полягала в тій дивній хворобі, якою його з народження прокляли боги і про яку він дізнався того дня, коли мати спіткнулася й перекинула на нього сковороду з киплячою олією. Ци тоді мав лише чотири роки і майже нічого не відчув – немовби на нього хлюпнули тепленькою водичкою. Але запах горілої плоті підказав, що сталося щось значно гірше. Постраждали руки й тулуб, сліди від опіків лишилися на все життя. Відтоді шрами нагадували Ци, що його тіло – не таке, як у інших дітей. Хоч йому начебто й пощастило не відчувати болю, однак це також означало, що до кожної ранки треба було ставитися з великою увагою. Так, йому не боліли удари, він майже не відчував втоми й міг працювати аж до знемоги, але часом, сам не помічаючи цього, виснажував себе понад міру й занедужував.

Витягнувши руку, Ци побачив, що вона вся в крові, – мабуть, добряче її розпанахав. Налякавшись, він поквапився до